

GELECEKTEKİ KRİZLERİ ENGELLEMELİK İÇİN İSLAMİ FİNANS ARAÇLARININ ALTERNATİF OLARAK KULLANILMALARI

Prof. Dr. Borche TRENOSKI

Üsküp “Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi”, Ekonomi Fakültesi, Genel Ekonomi
Borche.Trenovski@eccf.ukim.edu.mk

Arş. Gör. Günter MERCAN

Üsküp “Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi”, Ekonomi Fakültesi, Genel Ekonomi
gjunter.merdzan@eccf.ukim.edu.mk

Arş. Gör. Kristijan KOZESKI

Üsküp “Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi”, Ekonomi Fakültesi, Genel Ekonomi
kristijan.kozeski@eccf.ukim.edu.mk

ÖZET: Uzun bir gelenek ve uygulamaya sahip olan İslam ekonomisi anlayışı, Neoliberalizmin temel varsayımlarının krize düştüğü ve yıllar boyunca süregelen bireysel/kişisel çıkarların savunulmasının, gevşetilen kuralların ve finansal yeniliklerin ekonomik krizlere ve finansal şoklara karşı savunmasız olduğunun kanıtlandığı 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin patladığı dönemde kendisine iyice yer bulmaya başladı. İslam ekonomisi söz konusu olduğunda, 2020 yılına kadar küresel çaptaki fonlarının 3 trilyon doları aşması beklenen ve küresel finans endüstrisinin en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olan İslami finansın incelenmesi kaçınılmazdır. Bu sektör ve İslami finans araçları, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmayan ülke ekonomilerinin kalkınmasının finansmanında da etki yaratmaya başladı. Yakın gelecekte çok daha büyük etkileri olabilecek başka bir krizi önlemek amacıyla, finansal işlerde adaletsizliği ve eşitsizliği gidermek ve finansal sistemi disipline etmek gibi önemli adımların atılması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, etik kuralların öne çıktığı İslami finans sisteminin sunduğu İslami finans araçları, konvansiyonel bankaların araçlarına alternatif olarak çıkmaktadır. Hipotezimize göre araştırmaların birçoğunda İslami finans araçlarının geleneksel araçlara alternatif olarak gösterilmelerinin ana nedeni 2008 Küresel Krizi'ni tetikleyen faaliyetlerin birçoğunun İslami finansal sistemde olmayışıdır. Makale ilk önce 2008 Küresel Krizi'ne ilişkin finansal mimariyi inceleyecek ve bu krizi tetikleyen ana unsurlara alternatifler sunacak. Konvansiyonel finansal araçlara alternatif olarak, İslami finansal sistemi temsil eden finansal araçlar incelenecek ve açıklanacaktır: Mudaraba, Murabaha, Muşaraka, İcara, Bay Al-Salam, Sukuk ve diğer finansal araçlar.

Anahtar Kelimeler: 2008 Küresel Finansal Krizi, Ahlaki yoksunluk, Türev ürünler, İslami finans araçları.

JEL Sınıflandırması: B26, E32, E44, N1, N2.

ISLAMIC FINANCE TOOLS AS AN ALTERNATIVE TO PREVENT FUTURE GLOBAL CRISES

ABSTRACT: The Islamic economy, although with a long tradition and application, finally got its five minutes in terms of the Global Economic Crisis, at a time when the basic postulates of the neoliberal conception fell into a crisis and showed that individual/personal interest, deregulation and financial innovations developed over the years are particularly vulnerable to financial shocks and economic crises. When it comes to Islamic economy it is inevitable to elaborate Islamic finance as one of the fastest growing segments of the global financial industry with global funds expected to exceed \$ 3 trillion by 2020. They have become increasingly relevant to financing development, also in non-Muslim countries. In order not to be caught in another crisis that will result in a much larger scale, important changes are needed to eliminate injustice and inequality in financial affairs and to provide discipline to the financial system. In this respect, the financial instruments offered by the Islamic financial system, where ethical rules stand out, appear to be an alternative to what traditional banks offer. One of the main reasons, why in number of research Islamic finance instruments are offered as an alternative to traditional instruments, according our hypothesis is that most of the activities that triggered the 2008 Global Financial Crisis are not in the Islamic financial system implemented under Islamic rules. The paper will elaborate first the financial architecture concerning Global Economic Crisis, as well as financial alternatives to some of the main drivers of the last Global Crisis. As alternatives to conventional financial instruments the following financial instruments

representative of Islamic financial system, will be further analyzed: Mudaraba, Murabaha, Musharaka, Ijara, Bay Al-Salam, Sukuk, etc.

Key Words: Global Financial Crisis 2008, Moral deprivation, Derivative products, Islamic finance tools.

JEL Classification: B26, E32, E44, N1, N2.

GİRİŞ

Neoliberalizmin doruk noktasını teşkil eden 1990'lı yıllardan başlayarak gevşetilen kurallar, büyümeyi ve yaratıcılığı teşvik edecek gibi görünürken, zamanla daha fazla kazanmak için ahlak dışı yollara sapmayı özendirecek bir ortamın doğmasına yol açtı. Kurallar gevşetildikçe yayılan “ahbap çavuş kapitalizmi” gelişmiş ve gelişmekte olan hemen her ülkede, adil olmayan gelir dağılımı, sermayenin belirli ellerde yoğunlaşması, finansal sistemin kırılgan yapısı, faiz ve döviz kuru hareketlerinden elde edilen spekülasyon kazançlarının artması, yoksulluk, üretim için gerekli fon kaynaklarına erişimin zor olması gibi problemler, mevcut sistemin güvenilirliğini kaybetmesine ve ekonomideki ana akımın alternatif iktisadi modellere yönelik arayışlarını sürdürmesinde etkili olmuştur.

İslam'ın ekonomik sisteminin ideolojik çerçevesine baktığımız zaman, kapitalist açgözlülüğe ve bireyler tarafından gerçekleştirilen acımasız sömürülere karşı en büyük güvenceyi sağladığını görürüz. Bu ekonomik sistem bireyin bağımsızlığını ve onun iş ile mülkiyete karşı olan eğilimini kabul etmektedir. Fakat, İslami ekonomik sistemi, bireyi, onun sermayesini veya proleteriyayı hiçbir şekilde tanı seviyesine yükseltmez; girişimciliği ise savunur. İslami finansal sistemi ele aldığımızda kesin faiz yasağı, belirsizlik ve spekülasyon unsurları içeren yüksek riskli faaliyetlerin yasaklanması; modern finansa bulaşan sorunların çözümüne yardımcı olabilecek etik ve eşitlikçi bir alternatif sunması, borç ve paraya dayanan ve trajik biçimde son bulacak mevcut sisteme göre yeni ve daha iyi bir sistem ortaya çıkarmaktadır.

2008 Küresel Krizi'ni tetikleyen faaliyetlerin birçoğunun İslami finansal sistemde olmayışı, çalışmamızda bu sistemin üzerine gidilmesi gerektiğinin açık ve net bir göstergesidir. İslami finansı daha iyi anlayarak ve finansal krizlerin geçmişine bakarak İslami finansın alınacak dersler olup olmadığına; mevcut sistemde karşılaştığımız sorunlara ahlaki çözümler üreten İslami finansın kavram ve felsefesinin küresel finans sisteminin yerini almasının gerekliliğini incelemeye sevk etmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte sermaye hareketlerinin küresel çapta serbest kalması ve paraların yabancı paralar karşısında dalgalanmaya bırakılması ile birlikte “bırakınız yapsınlar (laissez-faire)” yaklaşımına dayalı ekonomik felsefeye geri dönüşü temsil eden neoliberalizmin bütün önerileri sisteme egemen kılındı. Fakat, yaratıcılık ve büyümeyi teşvik edeceği düşünülen bu yaklaşım ile gevşetilen kurallar, gelişmiş ve gelişmekte olan her ülkede, adil olmayan gelir dağılımı, sermayenin belirli ellerde yoğunlaşması, finansal sistemin kırılgan yapısı, faiz ve döviz kuru hareketlerinden elde edilen spekülasyon kazançlarının artması, yoksulluk, üretim için gerekli fon kaynaklarına erişimin zor olması gibi problemleri gün yüzüne çıkardı ve kapitalist sistem 2008 yılında tarihin ilk küresel kriziyle karşılaşmış bulundu.

Geçmiş büyük finansal krizleri incelediğimizde balonların nasıl oluştuğu ve krizlerin nasıl meydana geldiğine dair durumu görmek kolaydır. Dünya ekonomileri daha önce hiç olmadığı kadar birbirleriyle iç içedir. 1970'lerin petrol krizine bakarsak, zamanımızın finansal sistemimizdeki finansal krizlerin bir özelliği olan, bir piyasada ortaya çıkan balonun devam ederek diğer piyasalarda balonlar yaratmasıdır. Yüksek petrol fiyatları nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) enflasyon ve durgunluk meydana geldi. Fakat, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) yüksek miktarda aldıkları dolar yeniden ABD bankalarında

kalması için geri gönderiliyor, buradan da yüksek faiz oranları nedeniyle Latin Amerika'ya yatırım yapılıyordu. 1990'larda ABD'deki düşük faizler gelişmekte olan piyasalara yatırım yapmayı ABD'li yatırımcılar için daha câzip hale getirdi ve daha sonra da Asya finansal krizine neden oldu. Petrol fiyatlarındaki düşüş Rus ruble krizinin tetiklenmesine ve Birleşik Devletler'deki en başarılı koruma fonunun çökmesine yardımcı oldu. Bu aynı düşük faiz oranları 1990'ların sonunda internet çıkışı tam da başladığı sırada paranın internet şirketlerine akmasına yardımcı oldu. Sonrasında ise ortaya çıkan çılgınlık birçok yatırımcının buna katılmak için temel yatırım prensiplerini terk etmesine neden oldu (Alrifai, 2015).

Daha önce de söylediğimiz gibi patlayan her spekülâtif balondan sonra sahtekârlık, hırsızlık ve yatırımcıların yanlış yönlendirilmesi gibi suç faaliyetleri de ortaya çıkmaktadır. Yani, balonun coşkulu atmosferi altında saklanıyormuş gibi görünen sahtekârlık, içerden öğrenenlerin ticareti ve diğer suç faaliyetlerini balon patlayınca ortaya çıkarır.

1. 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ

2008 Küresel Finans Krizi başlangıçta bir finans krizi gibi çıkmış, daha sonraki aşamalarda ise yaşadığımız kriz bir finans krizini aşarak ekonomik krize dönüşmüştür. Küresel krizin çıkışı, büyük ölçüde emlak fiyatlarının mortgage kredileriyle şişirilmesine ve çoğunluğu bu tür değerlere dayalı kâğıtların satılmasına dayanıyor. Krizin, ilk işareti, 2006 yılında ABD'de mortgage kredilerinin ödenmesinde sorunların ortaya çıkması ve bu sorunların iki büyük mortgage kuruluşu olan Fannie May ve Freddie Mac'in batmanın eşiğine gelmesiyle oldu. ABD hükümeti bu iki devlet kurumunun kurtarılmasını sağladı. Böylece kriz 2 yıl ertelenmiş oldu. 2008 yılında büyük bir yatırım bankası olan Lehman Brothers'ın batışıyla birlikte birçok başka kuruluş da etkilendi ve ABD ekonomik krize girdi. Sonrasında kriz İngiltere'de ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde benzer şekilde ortaya çıktı. Yıllardır krizde olan Japonya da bu krizden ayrıca etkilendi. Dünyadaki birçok ülke de bu krizden az ya da çok etkilendi (Eğilmez, 2018)

Spekülasyonlara dayalı devasa meblağlardan oluşan bir sistemde küresel finans oligarşisi ulus devletlere baskı yaparak denetleme kurallarını daha da yumuşatmaya çalışmakta idi. Ulus ekonomileri açısından en çok denetime tabi tutulması gereken mali sistemler gerçek bir denetime tabi tutulmamıştır. 2007'de sinyallerini veren ve 2008'de patlayan finansal kaosun arkasındaki birinci sebep 'kontrolsüzlük, açgözlülük ve ahlaksızlıktır. 2000'li yılların başlangıcındaki internet şirketlerinin çöküşüyle birlikte Federal Rezerv'in düşük faiz politikası kriz için gerekli ortamı hazırlamış bulundu. Teknoloji şirketlerine duyulan bağlılık konut sahibi olmak isteğine dönüştü. Konut değerlerinin asla düşmeyeceğini, bu piyasada kayıp yaşanmayacağını düşünerek insanlar birden fazla ev sahibi olmak istiyordu. O zamanlarda, Tom Keli ve Con Tuko isminde iki yazar borçlanarak ev veya daire almanın iyi bir yatırım olacağını savundukları "Nasıl ikinci eviniz sizin en iyi yatırımınız olabilir?" adında bir kitap yazarlar. Fakat, kitapta gayrimenkul fiyatlarının ülke genelinde düşüş yaşaması konusu hiç tartışılmamış, bu alternatif hiç göz önüne alınmamıştır (Akerlof & Shiller, 2009).

FED 2004 yılından itibaren faizleri arttırmaya başladı; Nisan 2006'da konut piyasası zirve yaptıktan hemen sonra Temmuz 2006'da faizler de zirve yaptı. ABD'de gayrimenkul fiyatları özellikle 2008 yılından sert düşüş yaşadı ve olumsuz mülkiyet etkisi yaratan gerçek bir house price crash yaşandı. İpotekli kredilerin değeri satın alınan dairelerin değerlerini bir hayli aştı. Yani, diyebiliriz ki 2008 Küresel Krizi'ni tetikleyen ilk etkenlerden biri konut piyasasından gelmiş bulundu (Fiti, 2009).

Müteahhitler ve satın alanların dışında çılgınlığın devam etmesini sağlamak için oyuna devam eden en az üç taraf daha vardı: (1) Borç verenler, (2) hükümet destekli girişimler ve (3) Wall Street (Alrifai, 2015). Borç verme programları sayesinde, ödeme gücü az olan alıcılara bile satın alamayacakları evler hedeflendi. Wall Street'in finansal yenilikleri çeşitli türev ürünlerin gelişimine neden oldu. Sağduyulu kredi ve poliçe imzalama politikalarının olmayışı ev satın alanlar dâhil olmak üzere tüm tarafların karıştığı yaygın sahtekârlığa sebep oldu. Sahtekârlık her yere yayılmış, her üç taraf da sahtekârlıkta kendi rollerini oynamışlardı. Ev satın alanların gelirleriyle ve peşin ödemelerinin kaynağıyla ilgili nasıl yalanlar söylendiğinin ve bu bazı peşin ödemelerin, aslında ipotekle uygun görülme için diğer bankalardan alınarak tasarruf gibi gösterildiğini anlamak çok kolaydır.

İpotekli konut kredilerinin türev araçlar olarak finansallaştırılması ve yeniden programlanması, ipotekli konut kredisi krizi olarak başlayan krizin küresel bir finansal krize dönüşmesine yol açtı. Yani, küreselleşme evresiyle birlikte sermaye hareketlerinin serbest kalması ve kuralların gevşetilmesiyle birlikte ortaya çıkan "ahbap çavuş kapitalizmi" konut krizinin hızla dünyaya yayılmasını ve 2009'a gelindiğinde tüm gelişmiş dünyanın durgunluğa girmesine, Avrupa'da bir düzine kamu borcu krizlerine yol açtı.

2. İSLAM VE EKONOMİ

Alternatif model arayışlarında İslam ekonomisi ve finansı ön plana çıkmaktadır. İslam'ın ekonomik sisteminin ideolojik çerçevesine baktığımız zaman, kapitalist açgözlülüğe ve bireyler tarafından gerçekleştirilen acımasız sömürülere karşı en büyük güvenceyi sağlamaktadır. İslam ekonomisi, bir yandan bireysel girişimi ve ticareti destekleyen yönüyle; diğer yandan, adalet noktasındaki hassasiyeti ve reel ekonomi kanallarını harekete geçirici uygulamaları ile küresel çapta yaşanan birçok ekonomik soruna makul çözümler önermektedir.

İslam ekonomisi, insanın iradesini her zaman göz önünde bulundurarak, insana İslami emir ve yasakların ışığı altında bir yol çizmeye ve insanın ekonomik tavır alışına, İslami hedef ve idealler doğrultusunda hareket etmeye yönlendirmektedir (Çobanoğlu, 2013). İslam ekonomisinde finansal işlemler reel ekonomik faaliyetlere dayalı olarak gerçekleştirilmekte olup aynı işlemler, reel bir ürünün başka bir reel ürünle değişiminden ibaret olan ticarete dayanmaktadır. İslam ekonomisinde bütün ticari ve finansal işlemler alım satıma dayalı olarak yapılmaktadır ve borç sözleşmelerinden oluşan faiz sistemine asla izin verilmemektedir (World Bank Group, 2016). İslam ekonomisi ve finansı, ribâ (çabasız kazanç), risk, belirsizlik ve spekülasyonlardan kaçınmayı öngörmektedir. Ayrıca dini açıdan kabul edilen yollarla gelir elde etmeyi, adaletli, diğer etik ve dini prensipleri kapsamaktadır. İslam ekonomisinin ve finansal sistemin temel ilkeleri şunlardır (Akın, 2016):

- **Faiz yasağı:** Ribânın yasaklanması İslami finansın ana esaslarından birisidir ve bu ilke tek başına İslami finansı geleneksel finanstan ayırır. Ancak İslami finansın sadece faizsiz finans olduğunu söylemek yetmez. Faizin ve daha geniş anlamıyla ribânın yasaklanmasının ardındaki neden finansal meselelerde adaletsizlik ve eşitsizliği ortadan kaldırmaktır. İslam kâr elde etmeyi teşvik ederken faiz uygulayarak gelir elde etmeyi yasaklamaktadır. Çünkü kâr işlem sonucunda ortaya çıkıp, bir girişimdeki başarıyı ve üretilen artı değeri ifade etmektedir.
- **Risk palyaşımı:** Faizin yasaklanmasının doğal bir sonucu olarak İslam ekonomisi sisteminden sadece borç temelli senetler ayıklanmıştır. Fon sağlayıcılar kredi veren değil yatırımcı konumundadırlar. Finansman sağlayıcı

ile girişimci, ticari riskleri, kâr ve zarar ortaklığı prensiplerine göre paylaşmaktadırlar.

- **Potansiyel sermaye olarak para:** İslam, paranın zaman değerini potansiyel sermaye iken değil, sadece sermaye olarak aktif bir şekilde hareket ettiği zaman benimsemektedir.
- **Spekülatif hareket yasağı:** İslami finans sistemi stokçuluğu uygun görmemekte, aynı zamanda aşırı belirsizlik, risk ve kumar niteliğine sahip işlemleri de yasaklamaktadır.
- **Sözleşmelerin dokunulmazlığı ve mülkiyet haklarına riyaet:** İslamiyet sözleşmeler konusunda şeffaflığı ve yükümlülüklerle bağlılığı kutsal bir görev olarak kabul etmektedir.

Zira İslami prensiplere göre işletilen bir ekonomide tüm bu ilkeler hassasiyetle takip edilmektedir. İslam ekonomisi belirsizlik ve spekülasyonlara izin vermeyerek son derece şeffaftır. Adalet konusu son derece önemlidir ve sistem içindeki her bireyin haklarına hassasiyetle riayet edilir. Ayrıca, İslam ekonomisinin; piyasa mekanizması, özel teşebbüs, mülkiyet hakkı ve rekabete saygı göstermekle birlikte serbest piyasa ekonomisine yaklaşma eğilimi bulunmaktadır. Üretim kanalları aracılığıyla ticari mal üretildikten sonra bu mallar ya tüketilir, ya başka üretim kanallarında ara mal olarak kullanılır ya da satış ve satın alma veya leasing yollarından birisi ile ticari faaliyetler devam ettirilir. Bu gibi piyasa işlemleri, bireysel, firma üzerinden veya ortaklık/şirket olarak İslami kurallara göre taraflar arasında düzenlenmiş kontratlar yapılarak gerçekleştirilir. İslam ekonomisi yukarıda da değindiğimiz gibi toplumsal refahın yükselmesine dikkati çekerek faiz, aşırı belirsizlik, kumar, her çeşit şans oyununu yasaklamaktadır. Diğer taraftan ise devlet mekanizması da reel ekonomi kanalları ile finansal kanallar arasındaki linki oluşturarak büyüme ve adil gelir paylaşımı için tedbirler almakla görevlendirilmiştir (Ayub, 2007).

3. KATILIM BANKACILIĞIN ORTAYA ÇIKMASINDAKİ EKONOMİK NEDENLER

Konvansiyonel bankacılık sisteminde sermayenin fiyatı ve ödülü, üretim faktörlerinden birisi olan faizdir. Bu açıdan bakıldığında faiz, modern finansal sistemin en itibarlı ve en temel faktörlerinden birisidir. İslam ekonomisinde ise faiz, temel ilkeler göz önüne alındığında sermayenin bir ödülü ve olarak kabul edilmez. Sermaye ancak verimliliği ve üretkenliği ile ödüllendirilebilir. İslami finansa göre ödül faiz değil, girişimci ve sermayedarın ortak olarak birlikte elde ettikleri kârdır. İslam ekonomisi anlayışında sermaye ve girişimcilik birbirlerinden ayrı faktörler olarak değerlendirilemezler. İkisi aynıdır ve tek bir üretim faktörü olarak değerlendirilir. Bunun yanında, zarar söz konusu olduğunda da kayıplar sermayedarlar arasında pay edilir (<http://shoshganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/51331/10/10.chapter%204.pdf>, 05.2019:153).

İslam inancının ve ilkelerinin 'haram' saydığı ve hem dinî hem de hukukî bakımdan yaptırım altında en önemli ekonomik faaliyet kuşkusuz 'faiz'dir. Faizin yasak olmasının arkasında bir takım ekonomik nedenler de bulunmaktadır. Petrol rezervlerinin büyük bir çoğunluğunun İslam ülkelerinin sınırları içerisinde olduğu görülmektedir. Söz konusu durum bahsi geçen bu ülkelerin petrol gelirlerinin yükselmesini sağlamaktadır. Buna karşın, ilgili ülkelerin neredeyse tamamının gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer aldığı görülmektedir. Gelirleri çok yüksek

olan bu ülkeler grubunda yer alamamasının arkasındaki en temel nedenin gelişmemiş bir bankacılık sistemi olduğu kabul edilebilir.

Belirtilen bu problem birçok İslam ülkesini rahatsız etmiştir. Petrolden elde edilen bu gelirlerin ülke ekonomisini büyütmesini amaçlayan bahsi geçen ülkeler İslami kuralları ihmal etmeyen bir bankacılık sistemine ihtiyaç duymuşlardır (Pehlivan, 2016). Bu kapsamda, günümüzde İslami bankacılık olarak adlandırılan bu sistemin temelleri 1970'li yıllarda atılmıştır. Bu bağlamda, 1973 yılında İslam ülkelerinin ekonomik kalkınmalarına katkıda bulunabilmek amacıyla İslami Kalkınma Bankası kurulmuştur (Meenai, 1989).

İslami bankacılığın ortaya çıkmasında etkili olan diğer bir ekonomik neden de geleneksel bankaların kredi kâr hedeflerini ön planda tutmalarıdır. Başka bir ifadeyle, bankalar kendi kârlarını yükseltmeyi amaçladıklarından dolayı uzun vadeli ve ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacak projelere kredi verme konusunda isteksiz davranabilmektedirler. Belirtilen problemin en temel sebebi klasik bankaların kredi verdikleri müşterilerin projelerinin ortağı olmamaları, bu müşteriye sadece borç veren kurum olmalarıdır. Buna karşın, İslami bankacılıkta bankalar kredi verdikleri projenin aynı zamanda ortağı konumundadırlar (Khan, 1986). Bu sayede, bankalar müşterilerinin faaliyetlerinin daha fazla içinde olmakta, bu faaliyetleri daha fazla denetlemektedirler. Bunun sonucunda da kredi verilen projelerde verimliliğin artırılması sağlanabilmektedir.

Bunların yanı sıra, İslami bankacılığın ortaya çıkmasındaki bir başka husus da söz konusu bankacılık sisteminin ülke ekonomisine yaptığı katkıdır. Faiz geliri elde edebilmek için bireylerin ekonomik bir faaliyette bulunması gerekmektedir. Bahsi geçen bu durum da ilgili kişilerin ticaret ve zanaattan uzaklaşmasına sebebiyet vermektedir. İslami bankacılık sistemi ile birlikte bu problem ortadan kalkmaktadır. Adı geçen sistemde toplanan fonlar ekonomiyi geliştirecek olan aktivitelere aktarılmaktadır. Bu sayede de ülkedeki ticaret ve zanaat gelişme imkanı bulmaktadır (Yüksel, 2016).

4. İSLAMİ FİNANS ARAÇLARI

Konvansiyonel finasta otomobil kredileri, ipotekli konut kredileri, kurumsal krediler, tahviller, özel girişim sermayesi ve risk sermayesi ile çok sayıda başka finans araç ve enstrüman vardır. Bu araçlar İslami finasta da bulunmaktadır ama biçimleri farklıdır. Bazı durumlarda konsept benzerdir ama bazı küçük değişiklikler vardır. Yukarıda da açıkladığımız gibi, bu küçük farklılıklar İslami finansın geleneksel finasta ayrıldığı noktadır. Yine bu küçük farklılıklar bir işlemi ribâ temelli veya ribâsız yapar. Ticari işlemlerin yapısındaki bu küçük değişmelerin önemsiz olduğu düşünülebilir, ama İslami finans için kesinlikle önemlidir.

Piyasalarda kullanılan ve geçerlilik kazanan tüm İslami finansal araçların bağımsız Şeriat âlimleri jüri heyeti tarafından gözden geçirilip onaylanması gerekmektedir. İster İslami bir kurum olsun, isterse geleneksel bir kurum olsun her banka ve finansal kuruluş İslami finans ürünlerini, yapılarını ve araçlarını bağımsız Şeriat jüri heyetine onaylatmalıdır.

Aşağıdaki açıklayacağımız altı araç Şeriat âlimleri tarafından evrensel olarak kabul görmüştür ve bugün İslami finansın merkezinde yer alırlar.

4.1.Mudarebe (Yatırım Ortaklığı)

Mudarebe sisteminde iki taraf bulunmaktadır. Taraflardan biri kurulacak olan işletme için sermaye koyarken, diğer taraf da emek ile bu kuruluşa destek vermektedir (Rammal, 2003). Başka şekilde ifade etmek gerekirse, emek ve sermaye sahipleri mudarebe sisteminde bir

ortaklık kurmaktadırlar. Kurulacak olan bu ortaklık ile ilgili tüm detaylar ortaklık başlamadan önce yazılı olarak belirlenmektedir.

İslam hukukuna uygun olarak meydana getirilen mudarebe sisteminde kâr ve zarar ortaklığı söz konusudur. Söz konusu sistemde kâr paylaşımı ortaklığın kuruluş aşamasında yapılan anlaşma şartlarına göre belirlenmektedir. Kurulan ortaklığın zarar etmesi durumunda bu zarar sadece sermaye sahibi tarafından üstlenilmektedir. Emek sahibi zarara maddi anlamda ortak olmamaktadır. Bu durumun ardındaki en temel neden ise zarar durumunda emek sahibi de işletme için harcadığı emeği kaybetmesidir. Bundan dolayı, emek sahibi ilgili durumda artı bir maddi borç altına girmemektedir (Yüksel, 2016).

4.2.Müşareke (Ortaklık Finansmanı)

Modern finansta bu enstrümana girişim sermayesi veya risk sermayesi denilmektedir. Bu tür ortaklık veya girişim sermayesi İslami risk paylaşma prensibinin temelini oluşturur.

Ortaklık finansmanında en azından iki ortak olmalıdır. Bu yapıda sınırlandırılmış bir ortak sayısı yoktur. Her ortak girişime sermaye katkısında bulunur. Girişimde kârlar ve kayıplar her bir ortağın sermaye katkısı oranında paylaşılır. Bir ortak sermayenin %10'unu yatırıyor ise kârların %10'unu almaya hak kazanır. Ortakların kaybedecekleri maksimum miktar yatırdıkları toplam miktara eşit olacaktır (Alrifai, 2015).

Bir ortağın aynı miktarda sermaye yatırımı yapan bir diğer ortaktan daha fazla kâr aldığı durumlar olduğunu hatırlatmak önemlidir. Bu durumda bir ortak yatırım ortaklığında olduğu gibi zamanını/deneyimini de ortaya koyuyordur. Ancak bu otomatik olarak uygulanmaz, taraflar buna öncesinde karar vermelidir. Tüm İslami finans faaliyetlerinde olduğu gibi önceden tüm konularda uzlaşma sağlanmalıdır. Bir kişinin elde edeceği maksimum kâra veya her bir ortağın ne kadar katkı sunup kârdan ne kadar pay alacağına dair sıkı kurallar yoktur. Önceden anlaşma sağlandığı müddetçe bir işlemi veya bu durumda olduğu gibi ortaklığı yapılandırmanın çeşitli yöntemleri vardır (Alrifai, 2015).

4.3.Murabaha (Maliyet artı kâr)

Taraflardan birisinin, malı satın aldığı fiyatının üzerine belli bir bedel ekleyerek ortaya çıkan fiyat üzerinden satışının yapıldığı sözleşmelerdir. Ödemeler genellikle satıştan belli bir süre sonra veya taksitlendirme ile yapılabilir. Ancak bu finansal enstrüman ile ilgili ciddi görüş ayrılıkları vardır. Özellikle *tavvaruk* denilen bira değiştirilmiş bir murabaha modelinde bu enstrüman, malın satın alınması gerçekleştirilmeksizin, farklı amaçlara yönelik aracı işlem olarak uygulanabilmektedir. Örneğin, bu enstrüman, likitide yönetiminde kullanılabilir. Şer'i değerlendirmelerde bu enstrümana yönelik eleştirilerin bir diğer gerekçesi ise satın alınan bedel üzerinden giydirilen fiyatların genel olarak faiz oranları nispetinde olmasından dolayıdır. Ancak, çok kullanışlı bir enstrüman olması nedeniyle, müşteriler ve bankalar tarafından oldukça tercih edilir ve yaygın şekilde kullanılır (Gedikli & Erdoğan, 2016).

4.4.İcara (Kiralama)

Murabahadan sonra İslami finansta en yaygın kullanılan finansal araç icaradır. Geleneksel olarak leasingi bir mülk sahibi ve kiracısı arasındaki ilişki veya bir araba kiralama işlemi olarak görebiliriz. İslami finans bunun ötesine geçer ve kurumsal seviyede arsadan paralı yola, perakende seviyesinde ise bilgisayarlardan konut finansmanına kadar çok geniş bir yelpazede

varlıklar üzerinde leasing sunmak için kullanılır. Bir konutun satın alınmasını finanse etmek için leasing kullanılması oldukça yaygındır. Konut satın almak için borç para vermeye izin verilmediğinden finansal kuruluşun konutu satın alması ve leasing yoluyla size kiraya vermesi en yaygın kullanılan çözümdür. İpotekli konut kredisine benzer bir şekilde önceden kabul edilen bir süre içinde ev için ödeme yaptıktan sonra finans kuruluşunun haczi olmaksızın veya başka ödeme yapmadan konut sizin olur. İpotekli konut kredisine benzer şekilde konut, leasing varlıklardan oluşan bir havuzda menkul kıymetleştirilebilir ve yatırımcılara satılabilir (Alrifai, 2015).

4.5.Selem (Vadeli satış)

Vadeli satışa örnek vermek gerekirse bir çiftçi sezon için ürün yetiştirmek veya hasat yapmak için finansman arar. Finansal kuruluş ürünleri önceden almayı kabul eder ve çiftçiye çalışmaya başlaması için para verir. Finansal kuruluşun ürünlerin fiyatını büyük ihtimalle şimdiki piyasa fiyatının altına sabitlemesi ve böylece hasadı aldığı zaman kâr elde etmesi gerekir. Elbette çiftçinin hastalık veya kuraklık gibi çeşitli nedenlerle ürünü teslim edememesi veya ürün fiyatlarının ödenenden daha aşağı düşmesi gibi riskler vardır. Bu tür araçlar günümüzde sadece tarım sektöründe değil üretimde de kullanılır. Üretici ürünlerini üretmek veya ham madde satın almak için finansmana ihtiyaç duyduğunda da bu yöntem başvurulur. Finans kuruluşu son ürün için daha üretilmeden üreticinin piyasada sattığı o anki fiyattan daha düşük bir ücret öder. Birçok durumda üretici finans kuruluşunu müşterileriyle de iletişime geçirir ve ürünün önceden satışını garanti altına alır ve bu finans kuruluşunun riskini azaltarak üreticinin ihtiyaç duyduğu finansmanı alma şansını artırır (Alrifai, 2015).

4.6.Sukuk

Sukukun “faizsiz bono” veya “İslami tahvil” olarak da isimlendirildiği görülmektedir. Sukukun temelinde bir dayanak varlık bulunmaktadır. Sukuku elinde tutan kişinin bahsi geçen bu dayanak varlıktan meydana gelen gelire sahip olma hakkı bulunmaktadır. Sukuk, yatırımcıya bir varlığa sahip olabilmeyi ve bu varlıktan fayda sağlayabilmeyi ifade etmektedir. Söz konusu varlığa ilişkin nakit akışları da sukuka sahip olan yatırımcılara ait olmaktadır. İslami Fıkıh Akademisi tarafından gerçekleştirilen tanımlamada, heyet Sukuku, “Her biri eşit değerlere sahip, üzerinde hamilinin ortak girişimde bulunduğu ve yatırılan sermayenin sahipliğini belirtilen, Mudaraba sermayesine tahsis edilen payları açıkça belli finansal enstrümanlar”, şeklinde açıklamaktadır.

Açıkladığımız altı finansal araca ek olarak modern İslami finanstaki kullanılan başka araçlar da vardır. Son yıllarda geliştirilen başka finansal araçlar vardır ama yaygın biçimde kabul görmemişlerdir ve Şeriat tarafından kabul edilmeleri tartışmalıdır.

5. SONUÇ

Geçmiş finansal krizlere bakınca borcun krize giderken ve kriz tetiklendikten sonra neden olduğu problemlerde ne kadar önemli bir rol oynadığını görebiliriz. Ancak yüksek borç seviyesi bir krizin nedeni değildir; bu sadece finansal sistemdeki diğer sorunların bir semptomudur. Örneğin, 2008 Dünya Ekonomik Krizinde sürdürülemez borç seviyesinin artmasına neden olan üç sorun daha vardı: Düşük faiz oranları; bankaların daha fazla risk almasına neden olan gevşek düzenleme ve denetim; kredi temerrüt takasları (CDS'ler) gibi yeni ve karmaşık ürünlerin üretmesine neden olan ekonominin finansallaşması. Böylece üretim gibi daha verimli sektörler daha küçük rol oynarken aşırı şişmiş finansal sektörün ekonomide daha büyük rol oynamasına izin verildi.

Ekonomistler ve finansçılar tarafından tartışılan en önemli çözümlerden birini İslam ekonomisi ve finansı oluşturmaktadır. İslami finansal prensiplerinin borç anlaşmalarını varlıksız olmak yerine varlık tabanlı olacak şekilde borcu öz kaynağına dönüştüren bir yapı sunduğu için ve 2008 Küresel Finans Krizi'ni tetikleyen faaliyetlerin birçoğunun İslami finansal sistemde olmayışı İslam ekonomisi ve finansal prensiplerinin araştırılmasına önyak olmaktadır. Konvansiyonel finansal sistemimizin temeli paradır; bu para itibari para ve sürekli büyüyen borç dağlarıyla desteklenir. Ekonomilerimizin büyümesi için sürekli olarak borç artışını pompalamalıdır. İslami finansal prensipler ise sürekli artan borç sorunu için iki çözüm sunar: Borç anlaşmalarını varlıksız olmak yerine varlık tabanlı veya varlık destekli olacak şekilde yeniden yazmak; borcu öz kaynağa dönüştürmek, böylece her iki taraf da aynı teşvik ve hedefe odaklanır (Alrifai, 2015).

İslami finansın temel taşlarından birini oluşturan katılım bankacılığı işleyişi esasen oldukça basittir. Katılım bankaları müşterilerine İslam'ın haram kıldığı "faiz"i sisteminden çıkararak bunun dışında her türlü bankacılık hizmetleri vermeye çalışan kurumlardır. Bu durum katılım bankaları ile konvansiyonel bankalar arasındaki temel farkı ortaya koyar. Konvansiyonel finasta otomobil kredileri, ipotekli konut kredileri, kurumsal krediler, tahviller, özel girişim sermayesi ve risk sermayesi ile çok sayıda başka finans araç ve enstrüman vardır. Bu araçlar İslami finasta da bulunmaktadır ama biçimleri farklıdır. Bu küçük farklılıklar bir işlemi ribâ temelli veya ribâsız yapar. Ticari işlemlerin yapısındaki bu küçük değişmelerin önemsiz olduğu düşünülebilir, ama İslami finans için kesinlikle önemlidir.

İslami finans küresel finans sisteminin sadece küçük bir parçasını oluşturuyor ve faaliyetleri için geleneksel finansa ihtiyacı var. Ancak bu geleneksel finansın gelecekte daha iyi bir finans sistemi inşa etmek için İslami finans prensiplerini uygulayamayacağı anlamına gelmiyor.

KAYNAKÇA

Akerlof, G. A., & Shiller, R. J. (2009). *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism* (1st b.). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Akın, F. (2016). *İslam Ekonomisi ve Uluslararası Ticaret* (1st b.). (S. Erdoğan, A. Gedikli, & D. Ç. Yıldırım, Dü) İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Alrifai, T. (2015). *Islamic Finance and the New Financial System*. Chennai, India: Wiley.

Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance* (1st b.). The Atrium, Southern Gate, Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Çobanoğlu, Ş. (2013). *İslam Ekonomisi* (1st b.). İstanbul: Yediveren Yayınları.

Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Fiti, T. (2009). *Phenomenology of the Economic Crises: Contemporary Business Cycles and Countercyclical Policies* (1st b.). Skopje: Faculty of Economics - Skopje.

Gedikli, A., & Erdoğan, S. (2016). *İslam Ekonomisi ve Finansı*. (S. Erdoğan, G. Ayfer, & D. Ç. Yıldırım, Dü) İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Khan, M. (1986). Islamic interest-free banking. *IMF Staff Papers*, 1-27.

Meenai, S. (1989). *The Islamic Development Bank*. London and New York: Routledge.

Pehlivan, P. (2016). Türkiye'de katılım bankacılığı ve bankacılık sektöründeki önemi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 296-324.

Rammal, H. G. (2003). Mudaraba in Islamic Finance: Principles and Application. *Business Journal for Entrepreneurs*, 106.

World Bank Group. (2016). *Islamic Finance: A Catalyst for Shared Prosperity*. Washington: Islamic Development Bank Group.

Yüksel, S. (2016). *İslam Ekonomisi ve Finansı*. (S. Erdoğan, A. Gedikli, & D. Ç. Yıldırım, Dü) İstanbul: Umuttepe Yayınları.